

Hadis Şerhlerinde Arapçanın Önemi: *et-Tevassütu'l- Mahmûd Şerhu Ebî Dâvûd* Ör- neği

Nasseruddin MAZHARİ*

"The Importance of Arabic in
Hadith Commentaries: The Ex-
ample of al-Tawassut al-
Mahmûd Commentary on Abû
Dâwûd"

Abstract: From the hadîth commentary literature is a rich body of work aimed at ensuring the correct understanding and interpretation of hadîths. In this literature, linguistic analysis plays a central role in uncovering the deep meanings of hadith texts. Ibn al-İrâqî, in his hadith commentaries, incorporates not only grammatical elements but also the views of different syntactic schools, providing detailed etymological analyses of place names and rhetorical subtleties. In doing so, he addresses both the literal and wisdom-based aspects of hadiths. Ibn al-Iraqî's approach highlights the importance of a thorough understanding of Arabic grammar in order to fully comprehend the hadiths. His effort to emphasize the close relationship between the Arabic language and hadith science demonstrates that a deep knowledge of Arabic is essential for a correct understanding of the hadiths. This study will examine the linguistic aspects of Ibn al-Iraqî's *et-Tevessutu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd* and explore the role of linguistic analysis and literary interpretations in his hadith commentary.

Citation: Nasseruddin MAZHARİ, "Hadis Şerhlerinde Arapçanın Önemi: *et-Tevassütu'l-Mahmûd Şerhu Ebî Dâvûd* Örneği" (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi HTD*, XXIII/1, 2025, pp. ??-??.

Key words: Hadîth, Ibn al-Iraqî, Arabic Language, Hadith Commentary, Eloquence.

I. Giriş

Hadis şerhleri¹, İslâm ilim geleneğinde, özellikle hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu şerhlerde, hadislerin bağlamı, kelime ve deyimlerin anlamları, dilin incelikleri ve Arapçanın gramer kuralları ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Arapça, Kur'an-ı Kerim'in ve hadislerin asli dilidir; dolayısıyla hadislerin doğru bir

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, KARAMAN
nasirmezheri11@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9914-7752

Geliş: 23.04. 2025

Yayın: 30.06.2025

¹ Bu çalışma 2014 yılında Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan İbnü'l İrâkî'nin "*et-Tevessütu'l-Mahmûd fî Şerhi Ebî Dâvûd* Adlı Eserin Edisyon Kritiği ve Değerlendirilmesi (Tahâret Bölümü)" başlıklı doktora tezimin Arap diliyle ilgili bölümü esas alınarak hazırlanmıştır.

şekilde anlaşılması, doğru bir şerh yapılabilmesi için Arapçanın derinlemesine bilinmesi gerekmektedir. Hadislerin içerdiği mecaz anlamlar, kelime oyunları ve lugavî incelikler, ancak Arapçanın doğru bir şekilde kavranmasıyla anlaşılabilir. Bu nedenle, hadis şerhlerinde Arapçanın önemi sadece dil bilgisiyle sınırlı olmayıp, aynı zamanda İslâm düşüncesinin ve hukukun doğru bir şekilde anlaşılması için vazgeçilmez bir unsurdur.

Hadislerin doğru anlaşılması için verilen gayretler, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden günümüze kadar sürdürülmektedir. Bu süreçte hadislerin doğru şekilde kavranması, muhafaza edilmesi ve gelecek nesillere eksiksiz biçimde intikâl ettirilmesi amacıyla hadis âlimleri çeşitli faaliyette bulunmuşlardır. Bu gayretler sonucunda zengin hadis kaynaklar ortaya çıkmış, başta *Kütüb-i sitte* olmak üzere pek çok değerli hadis eseri kaleme alınmıştır. Bu edebiyat içerisinde, özellikle şerh edebiyatının özel bir yeri vardır.

Hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasına ilişkin faaliyetler daha önce de mevcut olmakla beraber, III. ve IV. asırlarda daha da yaygınlık kazanmıştır. Başka bir ifadeyle hadis şârihleri belli hadis kitapları üzerine odaklanmaya başlamışlardır. Böylece yeni süreçte bu faaliyetler teknik ve içerik bakımından nitelik kazanmıştır. Bu gelenek asırlarca devam edegelmiş, özellikle VII. ve VIII. asırlarda çok kapsamlı ve meşhur şerhler kaleme alınmıştır.

Eski hadis şerhlerinde Arapça, metinlerin doğru anlaşılması ve yorumlanmasında merkezi bir rol oynamaktadır. Hadislerin Arap dilinin zenginlikleriyle ifade edilmesi, metnin derin anlamlarını çözümlemeyi ve bağlamını doğru şekilde kavramayı gerektirmektedir. Bu eserlerde, nahiv ve sarf gibi dil bilgisel unsurların yanı sıra, kelimelerin sözlük anlamları, edebî üslup ve Arapçanın kültürel bağlamı titizlikle ele alınmaktadır. Şerhlerde Arapçanın bu çok yönlü kullanımı, metnin sahih bir şekilde anlaşılmasını sağlarken aynı zamanda okuyucunun hadislerin özündeki hikmet ve mesajı kavramasına yardımcı olmaktadır.

Hadis şerhleri arasında İbnü'l-İrâkî'nin (v. 826/1422) kaleme aldığı şerh de önemli bir yer tutmaktadır. İbnü'l-İrâkî, Zeynüddîn el-İrâkî (v. 806/1404)'nin oğludur. Zeynüddîn zamanında tanınmış bir hadis âlimidir. İbnü'l-İrâkî'nin *et-Teveessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd* adlı eseri, *rivâyetü'l-hadîs* ve *dirâyetü'l-hadîs*in hassasiyetlerine dikkat edilerek telif edilen bir eserdir. Şârih hadislerin tahririne önem verdiği gibi, dil yönüne de azami derecede önem vermiştir. Şârih adı geçen eserde Ebû Dâvûd'un *es-Sünen* adlı eserini yedi cilt halinde şerh etmiştir. Ancak bu yedi ciltten günümüze kadar sadece birinci ve ikinci ciltleri ulaşmıştır. Elimizdeki birinci cildin taharet bölümü, müellifin açıkça belirttiğine göre tam olup, doksan bir hadis ve kırk iki baptan oluşmaktadır.

Müellif, önce hadisin senet ve metnini birlikte zikredip, ardından hadisi kapsamlı bir lügavî tahlîle tabi tutmaktadır. Şârih, hadisin tüm kelimelerini sırasıyla tek tek zikredip açıklamakta, ardından diğer hükümlere geçmektedir. Daha sonra, metni küçük alt başlıklar halinde bölerek şerh ile birleştiren şârih, şerh ettiği hadisi garip kelimeler ekseninde ele alarak açıklamaktadır. Başka bir deyişle, şerh sürecinde ilk olarak tüm çabasını dil bilgisi üzerine yoğunlaştırarak; bazı hadis ifadelerini nahiv ve sarf açısından analiz etmektedir. Bununla birlikte hatta hadisin belâgat yönünden incelemelerini de göz ardı etmemektedir.

İbnü'l-İrâkî'nin hadisleri dilbilgisi açısından ele alışı oldukça kapsamlıdır. Zaman zaman bir hadisin lügavî yönünü açıklarken sayfalarca detaylı bilgi sunmaktadır. Bu yaklaşımı, hadislerin derinlemesine anlaşılması ve açıklanmasına yönelik çok yönlü bir çaba içinde olduğunu göstermektedir. Metinlerde yer alan kelime ve ifadelerin lügavî anlamlarını detaylandırırken şu yöntemlere başvurduğu görülmektedir:

Mekân İsimlerinin Tahlîli: Hadis metninde geçen belirli mekânların anlamlarına, tarihî ve kültürel bağlamlarına dikkat çekerek, bu bilgilerin hadisin anlamına katkısını açıklamaktadır.

Kelime ve Terim İncelemesi: Kelimelerin müradiflerini, çoğul ve tekil halleri gibi dil bilgisel özelliklerini ortaya koymaktadır. Kelimenin birkaç anlamına yer vererek, bağlama göre doğru anlamını belirlemeye çalışmaktadır. Kelimenin köküne inerek, Arapça dilindeki *fıkhu'l-hadis* ele almaktadır.

Filolojik Analiz: Hadiste geçen ve başka dillere ait kelimelerin filolojik incelemesini yaparak, bu kelimelerin hadis metni içindeki yerini ve anlamını açığa çıkarmaktadır.

Kur'an ve Sünnet ile İstişad: Kelimeleri açıklarken, ayetlerden ve diğer hadislerden örnekler getirerek metni desteklemektedir.

Şiirsel Referanslar: Kelimelerin çözümünde hem Cahiliye dönemi hem de İslâmiyet sonrası şiirlerden yararlanarak Arap dilinde kullanılan edebî geleneği yansıtmaktadır.

Nahiv ve Dil Ekollerine Atıf: Nahiv ekollerinin görüşlerini dikkate alarak lügavî ve gramer açısından açıklamalar yapmaktadır.

Belâgat Unsurları: Hadis metinlerinde yer alan inşa, haber, mecaz, istiare, kinaye, istifham, takrir, nida ve mutabakat gibi belâgat konularına değinmekte ve bu unsurların hadisin anlamını nasıl zenginleştirdiğini göstermektedir. Şimdi, yukarıda bahsi geçen konularla ilgili bazı örnekler verilecektir:

II. *et-Teveessü't-l-mahmûd*'ta Kullanılan Lügavî Tahlîl Usûlü

Şârih, hadislerin şerhinde çeşitli lügavî yöntemlere başvurmaktadır. Kullandığı yöntemler arasında sözcük filolojisi, nahiv ekollerinin görüşleri,

hadisin irâbı, farklı sözlüklerden istifade etme, sözcüklerin müradifleri, çoğul ve tekiline başvurma, mekân isimlerinin tahlîli, fikhü'l-lûga, şiir, Kur'an ve hadisten istiṣhat gibi konular yer almaktadır. Şârih, hemen hemen her hadisi lügavî açıdan incelediğinde bu yöntemlere başvurmuştur. Şimdi, bu konularla ilgili bazı örnekler sunulacaktır:

A. Şehir İsimlerinin Etimolojik ve Lügavî Tahlîli

Bu tahlîl, genellikle mekân isimlerinin morfolojik yapısını, türeme süreçlerini, anlamlarını ve fonksiyonlarını içermektedir. Arapçadaki mekân isimleri, çoğunlukla fiilden türetilmiştir. Mekân isimlerinin lügavî analizi, aynı zamanda bu isimlerin kültürel ve toplumsal bağlamlarını da anlamamıza yardımcı olmaktadır; çünkü bir dilin mekân isimleri, toplumların tarihsel ve kültürel geçmişlerine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu konuya ilişkin olarak aşağıdaki örneklerle yetinilecektir:

Ebü Dâvûd'un Sünen adlı eserinde yer alan bir hadiste, Abdullah b. Abbas'ın (v. 68/678) Basra'ya gelişinden bahsedilmektedir.² Bu hadiste, şârih, Basra şehrinin adının etimolojisi üzerinde durarak, *El-Muhkem vel-Muhitül-Azam sözlüğünden nakilde bulunmuş* ve şöyle demiştir: "بَصْر" (Basr), "بِصْر" (Bisr) ve "بُصْر" (Busr) kelimeleri, sert kaya anlamına gelmektedir. Bu kelimeler, farklı hareketlerle okunduğunda ise anlamlarında değişiklikler görülmektedir. Kesre hareketiyle okunduğunda, beyaz ve yumuşak taş anlamına gelirken; zamme hareketiyle okunduğunda ise kırımızı ve verimli toprağa atıfta bulunmaktadır."³

Şârih, buna benzer bir lügavî değerlendirmeyi "فسطاط" Fustat şehri üzerinde de yapmaktadır. Fustat'ın lügavî tahlîlini gerçekleştirirken, bu ismin mezkûr hadiste Mısır anlamında kullanıldığını belirtmekte ve ayrıca bu terimin, insanların toplandığı yerlerin bulunduğu her şehir için kullanılabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca, Şârih, Cevheri (v. 400/1009) ve Zemahşeri'den (v. 538/1144) naklederek, Fustat kelimesinin, kıldan yapılmış ya da yolculuk sırasında kullanılan bir çeşit çadır anlamına da geldiğini ifade etmektedir.⁴ Şehirlerle ilgili şârihin bu tür lügavî tahlîlleri, hem kelimenin literatürdeki anlamını hem de tarihi süreçte nasıl evrildiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

B. Garîbü'l-Hadîs ve Klasik Sözlüklerden İstifade Etmesi

Şârih, hadislerin sözcüklerini açıklarken klasik sözlükler ve Garîbü'l-Hadîs eserlerinden azami derecede istifade etmektedir. Örneğin, İbnü'l-Esîr'in (v. 606/1210) *en-Nihâye*, Zemahşeri'nin (v. 538/1143) *el-Fâik fi*

² Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1389), Taharet, 3.

³ Nasseruddin Mazharî, *etTeveṣṣü'tü'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2014), 56.

⁴ Mazharî, *etTeveṣṣü'tü'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 325.

Garibi'l-Hadis ve İbn Kuteybe'nin (v. 276/889) *Garibu'l-Hadis*i en çok istifade ettiği eserlerdir. Bunların yanı sıra İbnü'l-İrâkî, kendisinden önce yazılmış olan hadis şerhlerinden de yararlandığını görmekteyiz.

Klasik mu'cemler açısından incelendiğinde, İbnü'l-İrâkî'nin en çok başvurduğu kaynaklar arasında, özellikle İbn Fâris'in (v. 395/1004) *Mücmelü'l-luğa*, İbn Seyyidihi'nin (v. 458/1065) *el-Muhkem ve'l-Muhîf el-âzem*, ile Cevherî'nin (v. 400/1009) *Tâcü'l-luğa* adlı sözlükleri öne çıkmaktadır.

İbnü'l-İrâkî, hadislerin sözcüklerini şerh ederken öncelikli olarak hadis şerhlerinden yararlanmakta, ardından ise dil ve lügat alanındaki sözlüklere başvurmaktadır.⁵ İbnü'l-İrâkî, bazen dil âlimlerinin isimlerini doğrudan zikrederek, onların ilgili sözcüklerle görüşlerini naklederken, ⁶ bazen de yalnızca bu âlimlerin eserlerinin isimlerini anmakla yetinmektedir. Bu yaklaşım, onun hadis şerhi ile dilbilim arasındaki derinlemesine ilişkiyi kurma çabasını ve klasik dil bilgisi kaynaklarına olan vurgusunu göstermektedir.

Şârih, hadisin anlamını açıklığa kavuşturmak amacıyla, bazen kelimele-
rin eş anlamlılarını, ⁷ tekil ve çoğul formlarını,⁸ hatta bir kelimenin birden fazla anlamı varsa, bu anlamların tümünü ortaya koymaktadır.⁹ Bunula birlikte şârih klasik sözlüklerden istifade ederek filolojiye (*Fihü'l-luğa*) de girmektedir. Bu konuda örnek olarak 'مغلول',¹⁰ 'جن',¹¹ 'شوص',¹² kelimelerinin tahlîli incelenebilir.

Şârih, bazen sözlüklerden yararlanarak bazı sözcüklerin Farsçadan Arapçaya geçtiğini de belirtmektedir. Bu bağlamda, 'در اوردي', nisbesinin, Farsçada 'içeri' anlamına gelen 'اندرون'¹³ kelimesinden geldiğini vurgulamaktadır. Ayrıca 'الكوز'¹⁴ ve 'شوص'¹⁵ kelimeleri hakkında da dil âlimlerinin görüşlerini naklederek, bu sözcüklerin etimolojilerine dair çeşitli tahlillerde bulunmaktadır. Bu yöntem, hadisin doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamanın yanı sıra, dilin ve kelimelerin çok yönlülüğünü de gözler önüne sermektedir.

C. Şiirle İstişhat

⁵ Mazharî, *etTe vessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 305.

⁶ Mazharî, *etTe vessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 555.

⁷ Mazharî, *etTe vessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 39.

⁸ Mazharî, *etTe vessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 617.

⁹ Mazharî, *etTe vessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 258.

¹⁰ Mazharî, *etTe vessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 316.

¹¹ Mazharî, *etTe vessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 476.

¹² Mazharî, *etTe vessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 463.

¹³ Mazharî, *etTe vessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 26.

¹⁴ Mazharî, *etTe vessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 329.

¹⁵ Mazharî, *etTe vessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 464.

Geçmişte, hem müfessirler hem de muhaddisler, Kur'an ve hadis metinlerini açıklarken anlamı derinleştirme ve kavramları daha açık hale getirme amacıyla şiirle istiṣhatta bulunmuşlardır. Bu yöntemi, metinlerin daha iyi anlaşılabilmesi için edebî bir araç olarak kullanmışlar, şiirlerden alıntılar yaparak konunun daha zengin bir bağlamda ele alınmasını sağlamışlardır. İbnü'l-İrâkî, hadisleri şerh ederken şiirle istiṣhatta bulunma yöntemini sıkça kullanmıştır. Örneğin, *عظم أو نستجي برجيع أو عظم* hadisinde geçen 'و' harfinin 'و' (vâv-ı atıf)¹⁶ anlamında kullanıldığına dair, Cerîr'in (v. 110/728) aşağıdaki şiiriyle istiṣhatta bulunmuştur:

نال الخلافة أو كانت له قدرا | كما أتى ربه موسى على قدر

"Musa'ya (a.s) rabbi mukadder bir şekilde geldiği gibi, O hilafeti elde etti ve sanki onun için hilafet mukadderdi"¹⁷

Şârih, "on şey fitrattandır" hadisinde geçen "fitrat" kelimesinin anlamını açıklarken, bu kelimenin tînet, hilkat ve yaradılış anlamlarına geldiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, şârih aynı zamanda şiirle istiṣhatta bulunarak, fitratın insanlar üzerinde sahip olduğu etkiyi vurgulamaktadır.

-هون عليك فقد نال الغنى رجل | في فطرة الكلب لا بالدين والحسب

"Kendini harap etme! Zenginliği ancak köpek huylu kişi elde eder, zenginlik din ve soyla elde edilecek bir şey değildir".¹⁸

Bu örneklerin yanı sıra, şârih birçok diğer yerde de şiirle istiṣhatta bulunmuş ve hadislerin açıklamalarında şiirlerden alıntılar yapmıştır. Örneğin, *المستحم* "21" gibi hadislerde geçen söz-cüklerin açıklamalarında da şairlerin beyitlerinden örnekler sunarak, kelimelerin anlamlarını açıklık getirmektedir.

D. Ayet ve Hadislerle İstiṣhat

Hadislerin açıklanmasında, şârihlerin başvurduğu en önemli yöntemlerden biri, ayetler ve diğer hadislerle istiṣhatta bulunmaktır. İbnü'l-İrâkî de hadisleri şerh ederken bu yöneme sıklıkla başvurmuştur. Bu konuda çok fazla örnek olmasına rağmen burada sadece birkaç örnekle yetinilecektir. Örneğin şârih hadiste geçen 'ب' harfinin harfî cer olan 'من' anlamında kullanıldığını öne sürerek İnsan süresinin 2. ayetiyle istiṣhatta bulunmaktadır.²³ *(غينا يشرَّب بها عبأُ الله)* Başka bir yerde hadiste

¹⁶ Mazharî, *etTe vessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 62.

¹⁷ Cerîr b. Atıyye b. el-Hatafâ et-Temimî Cerîr, *Divânü Cerîr* (Beyrut: Daru Beyrut, 1986), 267.

¹⁸ Mazharî, *etTe vessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 420.

¹⁹ Mazharî, *etTe vessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 720.

²⁰ Mazharî, *etTe vessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 424.

²¹ Mazharî, *etTe vessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 152.

²² Mazharî, *etTe vessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 252.

²³ Mazharî, *etTe vessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 720.

geçen "قَلْتين"²⁴ (büyük su küpü veya testi) ibaresini açıklarken diğer rivayette geçen "بَقْلَالِ هَجْر"²⁵ tabiriyle istişhatta bulunmaktadır.

E. Nehiv Ekollerinin Görüşlerini Ele Alma

Nehiv ekollerinin görüşlerini ele almak, hadislerin anlamının daha doğru ve anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu ekoller arasındaki farklılıklar, dil bilgisel yapıların hadislerin yorumlanmasında nasıl bir etki oluşturduğunu ortaya koyarak, hadislerin doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır.

İbnü'l-İrâkî, hadislerin şerhinde zaman zaman Nehiv ekollerinin görüşlerinin hadislerin anlamını nasıl etkilediğini tartışmaktadır. Örneğin, tuvalet adabına dair bir hadiste geçen 'اللهم' ifadesi hakkında Basra ekolünün görüşlerini aktarırken, burada yer alan 'م' harfindeki şeddenin, nidâ harfi yerine geçtiğini ve bu ifadenin anlamının 'يَا الله' (Ey Allah) olduğunu belirtmektedir. Buna karşın, Kûfe ekolüne mensup âlimler, "mim" harfindeki şeddenin nidâ harfi yerine geçmediğini savunmakta ve 'اللهم' ifadesinin tamamlanmış bir cümle olduğunu, bazı kısımlarının ise hafzedildiğini ifade etmektedirler. Ayrıca, bu ekole göre ifadenin anlamının tam olarak "يَا الله أَمْنَا" (Ey Allah, bizleri hayırla koru) olduğu vurgulanmaktadır. Buna binaen, Basra ekolü, nidâ harfinin, "mim" harfi ile birleşmeyeceğini savunurken, Kûfe ekolü ise bu birleşimin mümkün olduğunu ileri sürmektedir.²⁶

Yine hadiste geçen "أَفْتَوْضاً بِمَاءِ الْبَحْرِ" ifadesinde 'ب' harfinin Kûfe ekolüne göre 'م' harfinin (ile) anlamında kullanıldığını savunmaktadır. Şârih, Kûfe ekolünün bu görüşünü desteklemek amacıyla ayet, hadis ve şiir örnekleri sunarak, dil bilgisi açısından bu kullanımın geçerliliğini vurgulamaktadır. Ancak, bazı nahiv âlimlerinin bu görüşe karşı çıkmalarına rağmen, Şârih, bu karşıt görüşlerin zayıf ve ikna edici olmadığını ifade etmektedir.²⁷ Bu durum, farklı nahiv ekollerinin hadislerin lügavî çözümlemelerindeki yaklaşım farklılıklarını ortaya koymakta ve hadislerin yorumlanmasındaki gramatikal tercihlerdeki çeşitliliği gözler önüne sermektedir.

III. *et-Teveessütu'l-mahmûd*'ta Belagatle İlgili Bazı Konular

A. Mecaz (المجاز)

Bir anlamdan başka bir anlama geçiş yapmak²⁸ manasında kullanılan

²⁴ Mazharî, *et-Teveessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 515.

²⁵ Mazharî, *et-Teveessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 528.

²⁶ Mazharî, *et-Teveessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 46.

²⁷ Mazharî, *et-Teveessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 720.

²⁸ Ahmed Matlub, *Mu'cemü'l-muşşalahâ âti'l-belâgiyye ve teşavvuruhâ* (Beyrut: Daru'l-Arabiye, 2007), 193.

mecazın tam tanımını şu şekilde yapmıştır: “Hakikat anlamı ile nakledilecek anlam arasında bir alâkanın bulunması ve hakikat anlamının kastedilmesine engel bir karînenin mevcut olması durumunda, lafzın ortak iletişim dilinde konulduğu anlam dışında kullanılmasıdır.”²⁹ Kazvînî (v. 739/1338) mecazı mürsel ve istiare olarak ikiye ayırmaktadır.³⁰ Bazı belâgat âlimleri buna *mecaz-ı gayr-ı mürsel* veya *istiare-i tasrîhiyye* şeklinde de isim vermektedir.³¹ İbnü'l-İrâkî'nin şerhinde mecazla ilgili örnekleri sıralayacak olursak, şunlar zikredilebilir:

”طهور إناء أحدكم إذا ولغ فيه الكلب أن يغسل سبع مرار أو لاهن بتراب”

”Birinizin kabına köpek yalar ise, onun temizlenmesi, yedi defa yıkanmasıdır; ilk yıkama ise toprakla yapılmalıdır.”³²

İbnü'l-İrâkî, ‘ولغ’ kelimesini açıklarken bu fiilin genellikle hayvanlar için kullanıldığını belirtir. Ona göre, nasıl ki ”شرب” fiili insanlar için yaygın olarak kullanılıyorsa, ‘ولغ’ fiili de hayvanlara özeldir. Bununla birlikte, kuş türlerinden sadece sinek için ‘ولغ’ fiili kullanılabilir. Ancak bu fiil, mecâzî bir anlamda insanlar için de kullanılabilir. Meselâ, bir kişi adam öldürüp kanını içerse, yırtıcı hayvanlara benzetildiğinden dolayı bu kişi için de ‘ولغ’ fiilinin kullanılması uygun görülebilir.³³ Bu konuda ikinci örnek şu hadiste geçmektedir:

مفتاح الصلاة الطهور وتحريمها التكبير وتحليلها التسليم

”Namazın anahtarı temizliktir. Namazda yapılması haram olan şeyler tekbir [ile başlar] selam ile bu haramlar helal hale gelir.”³⁴

İbnü'l-İrâkî, bu hadisin mecâzî anlamına dair şöyle açıklamada bulunmaktadır: “Bu hadiste suya ”مفتاح” denmesi mecaz bir kullanımdır. Çünkü abdestli olmamak bir nevi kilittir. Ancak abdest aldığında o kilit çözülecektir. Böyle bir istiare sanatı ancak Peygamber (s.a) ağzından çıkar.”³⁵

B. Kinaye (الكناية)

Kinâye “bir şey konuşup başka bir şeyi murad etmek”³⁶ veya örtülü anlatım demektir. Beyân âlimlerine göre kinaye, söz içinde geçen asıl anlamın yanında bir başka lâzımî mânanın anlatıldığı kelime veya terkiptir.³⁷

²⁹ İsmail Durmuş, “Mecaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/217.

³⁰ Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Kazvînî, *el-İzâh fi ulumi'l-Belaga* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 205.

³¹ Âryân, “Tahlîl-i Belağî suver-i hayal der eşâr-i Arabî Sa'dî”, 27.

³² Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Taharat”71.

³³ Mazharî, *et-Tevessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 635.

³⁴ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Taharat”61.

³⁵ Mazharî, *et-Tevessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 511.

³⁶ Matlub, *Mu'cemü'l-muşâlahâti'l-belâğîyye ve teşavvuruha*, 154.

³⁷ İsmail Durmuş, “Kinaye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayın-

Kinaye şeklinde kullanılan ibare veya tabirin, gerçek anlamda da kullanılabılır.³⁸ İbnü'l-İrâkî hadisleri şerh ederken kinâye sanatıyla ilgili bazı nükteleri de zikretmektedir. Örnek olarak şunlar zikredilebilir:

"إذا أراد أحدكم أن يبول فليترد لبوله موضعاً"

"Sizden biri de bevl etmek istediğinde, idrarı için uygun (sıçramayan/yumuşak) bir yer arasın"³⁹

Bu hadis ile ilgili İbnü'l-İrâkî birçok lügavî detayları zikrettikten en son şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: "Bu hadiste kinaye terk edilmiş olup, 'بول' sözcüğü net bir şekilde olduğu gibi kullanılmıştır. Aslında bu gibi yerlerde kinayenin terki caizdir. Hatta Hz. Peygamber (s.a.v.) bevl konusunda kinaye ile konuşmaktan men etmiştir".⁴⁰ Hatta bevl konusunda kinayenin kullanılamayacağı hakkında Taberânî'den (v. 360/971) hadis zikretmektedir.

İbnü'l-İrâkî kinaye sanatı ile ilgili aşağıdaki hadislerle de işaret ederek çıkarımda bulunmaktadır:

"لقد ارتقيت على ظهر البيت فرأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم على لبنتين مستقبل بيت

المقدس لحاجته"

"Ben bir evin damına çıktım ve Allah Resulü'nü (a.s.) Beytu'l-Makdis'e yönelmiş vaziyette hacetini def için iki kerpiç üzerine oturur halde gördüm".⁴¹

"إذا أراد أحدكم أن يذهب إلى الخلاء وقامت الصلاة فليبدأ بالخلاء"

"Biriniz tuvalete gitmek ister ve namaz için kamet getirilirse önce tuvalete gitsin"⁴²

İlk hadiste geçen "لحاجته" sözcüğü hakkında İbnü'l-İrâkî, Nevevî 'den (v. 676/1277) bunun kaza-i hacetten kinaye olduğunu nakletmektedir.⁴³ İkinci hadiste geçen "الخلاء" sözcüğü kaza-i hacetten açıklarken şöyle değerlendirme yapmaktadır: "Araplar sözlerinin seviyesini düşürmemek için kaza-i hacetten genellikle kinayeli ifadelerle tabir etmektedirler. Bu yüzden tuvalet için 'مرفق', 'مرحاض', 'حش', 'كنيف', 'مخرج', 'مذهب', 'خلاء' kelimeleri kullanılmaktadırlar".⁴⁴

"وعن كبشة بنت كعب بن مالك - وكانت تحت ابن أبي قتادة...-"

Son hadisin senedinde geçen Kebşe b. Kâ'b ile ilgili "وكانت تحت ابن أبي قتادة"

ları, 2002), 26/35.

³⁸ Kazvîni, *el-İzâh fi ulumi'l-Belaga*, 241.

³⁹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Taharat"3.

⁴⁰ Mazharî, *etTeveessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 59.

⁴¹ "Taharat"12 Ebû Dâvûd, *es-Sünen*.

⁴² Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Taharat"88.

⁴³ Mazharî, *etTeveessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 488.

⁴⁴ Mazharî, *etTeveessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 774.

⁴⁵ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Taharat"75.

ifadesi hakkında İbnü'l-İrâkî şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Bu ifade hanım/zevce kelimesinden kinayedir. Burada hissi üstünlük veya tahakküm gibi bir anlam olmayıp, manevi üstünlük kastedilmiş ve bundan dolayı da kinaye kullanılmıştır”.⁴⁶

Kanaatimizce bu ifadelerin tercih edilmesi, yalnızca dilin nezaketini değil, aynı zamanda toplumsal ahlak ve kültür anlayışını ve kişisel mahremiyetin korunmasına verilen önemini de yansıtmaktadır. Arap dilinde, bu tür ifadeler iletişimde saygı ve nezaketine dikkat edildiğini gösteren örneklerden sayılmaktadır. Her ne kadar bazı ifadeler Arapçadan lafzî olarak diğer dillere çevrildiğinde hoş karşılanmasa da, Arapçada bu tür ifadelerin zahiri anlamları dikkate alınmamakta ve kendi bağlamında daha derin anlamlar ifade etmektedir.

C. İstifham (الإستفهام)

Sormak manasına gelen istifham, kişinin önceden bilmediği bir şeyi sorarak anlamak ve öğrenmek istemesidir.⁴⁷ Bazen de bazı belâğî inceliklerden ötürü istifham, gerçek anlamından çıkarak, başka anlamlara gelebilmektedir. İstifham muhatabın ilgisini çekip onu lugavî anlamdan daha derin belâğî anlamlara sevk etmektedir. İbnü'l-İrâkî de hadislerde karşılaştığı istifhamlara kafa yormuş ve hangi anlamlar taşıdığına işaret etmiştir. Bu konuda aşağıdaki örnekler sunulabilir:

أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أمر بقتل الكلاب ثم قال: ما لهم ولها؟

“Hz. Peygamber köpeklerin öldürülmesini emretti, sonra buyurdu ki: onların köpeklerle ne işi var?”⁴⁸

“رأيت ابن عمر أناخ راحلته مستقبل القبلة ثم جلس يبول إليها فقلت أبا عبد الرحمن اليس قد نهى عن هذا؟ فقال: بلى، إنما نهى عن ذلك في الفضاء فإذا كان بينك وبين القبلة شيء يسرك فلا بأس”

“İbnu Ömer (ra)’i, devesini kible istikametine yatırmış, sonra onun gölgesine çömelip deveye doğru yönelerek bevl ederken gördüm. Kendisine: “Ey Ebû Abdirrahman, bu tarz bir davranıştan nehyedilmedik mi?” dedim. “Evet, ancak bu, açık arazide nehyedildi. Eğer seninle kible arasında sana perde olan bir şey varsa bu durumda akıtmada bir sakınca yok!” dedi”.⁴⁹

“ما لهم ولها؟” Şeklindeki istifham, bir şeyi sorgulamak için değil, aksine bir durumu eleştirmek veya yanlış olduğunu belirtmek için kullanılmaktadır.⁵⁰ İbnü'l-İrâkî’nin bu ifadeyi böyle anlaması, Hz. Peygamber’in köpeklerin öldürülmemesi yönündeki talimatını vurgulamakta ve bu durumun aksi bir davranışa eleştirel bir bakış açısını işaret etmektedir. Dolayısıyla

⁴⁶ Mazharî, *etTevessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 681.

⁴⁷ Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözcüğü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 209.

⁴⁸ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Taharat”75.

⁴⁹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Taharat”11.

⁵⁰ Mazharî, *etTevessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 669.

burada istifham kelimesi, gerçek anlamıyla değil, dolaylı bir anlamda yani *İstifham-ı inkârî* amacıyla kullanılmıştır.⁵¹

İkinci hadiste geçen "أَلَيْسَ قَدْ نُهِيَ عَنْ هَذَا؟" istifham ise bir durumu tasdik ettirmek amacıyla yapılmaktadır. Sorulan sorunun cevabı genellikle "بلى" şeklinde olur. İbnü'l-İrâkî, böyle bir istifhamın cevabının "نعم" (Evet) olarak verilmesi durumunda, soruyu soran kişinin kastettiği anlama ters düşeceğini belirtmektedir. Çünkü "نعم" bazen soru cümlesinin anlamını reddeden veya yanlış bir şekilde onaylayan bir cevap olarak da kullanılabilir. Ancak "بلى" ile cevap vermek sorudaki olumsuzluğu bertaraf ederek olumlu bir onaylama yapmaktadır.⁵² İbnü'l-İrâkî hadislerin şerhlerini detaylandırırken istifhamın çeşitleri ve ifade ettikleri anlamlar hakkında başka örneklerde sunmaktadır.

D. Nidâ (النداء)

Nida konuşmacının muhatabından kendisine yönelmesini talep etmesi anlamını ifade etmektedir.⁵³ Nidâ konusunda İbnü'l-İrâkî'nin şerhinde birçok örnek bulunmakla birlikte, burada tuvalet adabıyla ilgili rivayet edilen hadislerin arasından bir örnekle yetinilecektir.

"اللهم إني أعوذ بك "

"Allah'ım sana sığınıyorum"

İbnü'l-İrâkî, Basriyyûn ekolundan naklen "اللهم" ifadesinde şeddeli *lam* harfinde bulunan şeddenin nidâ harfi yerine geçtiğinden bahsetmektedir. Ancak Kûfe ekoluna göre "اللهم" ibaresi aslında "يا الله أم" cümlesinin anlamını ifade etmektedir. Yani "اللهم" kelimesinde bulunan *mim* harfi nidâ harfinin yerinde olmayıp, bazı kısımları hazfedilmiş tam bir cümleden ibarettir. Sözün özü "اللهم" ifadesi dua ve dilek ifade eden bir cümledir ve Allah'tan iyilik ya da esenlik istemeyi ifade etmektedir. Anlamı da şöyledir: "يا الله أَمْنَا" "Allah'ım bizlere katından iyilik ve esenlik ver".⁵⁴

E. İnşâ Anlamına Gelen Haber (الخبر في معنى الإنشاء)

Bazen bazı belagî amaçlardan dolayı haberi bir cümleye inşâî anlam yüklenebilmektedir.⁵⁵ Bunlar emri vakiden kaçınmak, dua ve nehiy anlamını yüklemek gibi bazı belagî inceliklerden dolayı yapılmaktadır. Bu konuda İbnü'l-İrâkî şu hadisi örnek olarak zikretmektedir:

مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ الطُّهُورُ، وَتَحْرِيمُهَا التَّكْبِيرُ، وَتَخْلِيلُهَا التَّسْلِيمُ

"Namazın anahtarı temizliktir. Başlangıcı tekbir, bitimi ise selâmdır."

⁵¹ Mazharî, *etTe vessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 669.

⁵² Mazharî, *etTe vessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 129.

⁵³ Matlub, *Mu'cemü'l-muştalâhâtî'l-belâğyye ve teşavvuruha*, 658.

⁵⁴ Mazharî, *etTe vessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd*, 64.

⁵⁵ Nasiruddin Mazharî - İmad Abdulkaki Aly, *Belâğat (Me'anî-Beyân-Bedî)* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2021), 89.

Görüldüğü üzere, bu hadiste yer alan ifadeler, haber niteliği taşımaktadır. Başka bir deyişle, bu ifadeler doğrulanabilir ya da yalanlanabilir özellikler taşımakta olup, herhangi bir emir kipine yer verilmemektedir. Ancak İbn'l-İrâkî, hadisin şerhinde, hadisin anlamının inşa olduğuna işaret etmektedir. İbn'l-İrâkî, burada doğrudan inşa kipine atıfta bulunmamış olsa da, emir anlamını kastettiği açıkça anlaşılmaktadır. Bu tür belagî üslubun kullanımı, edebî metinlerde yaygın bir biçimde görülmektedir. Kur'an ve hadislerde, inşa anlamına gelen haber cümleleri de oldukça fazla sayıda örnekle karşımıza çıkmaktadır.

V. Sonuç

Hadis şerh edebiyatı, İslâm tarihinde hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması amacıyla ortaya çıkmış zengin bir edebiyattır. Bu edebiyatın temel taşlarından biri olan lügavî analiz, hadis metinlerinin ulaştığı derin yoğunluğu ortaya koymada merkezi bir rol oynamaktadır. Özellikle Arapçanın lügavî ve edebî ayrıntıları, hadislerin asıl mesajlarını iletme ve anlamada bize yardımcı olmaktadır.

İbnü'l-İrâkî, hadislerin şerhinde dilbilgisel unsurların yanı sıra zaman zaman nahiv ekollerinin görüşlerine de yer vermektedir. Bu yaklaşım, yorumlarının nasıl şekillendiğini ve bu bağlamda hadislerin anlamlarını derinlemesine analiz etme çabalarını ortaya koymaktadır. Ayrıca, yer adlarının etimolojik tahlili ve belagat inceliklerinin hadis metinlerinin anlam değişimlerine etkisi detaylandırılmaktadır. Bu çalışmalar, hadislerin yalnızca lafzi anlamlarının değil, aynı zamanda hikmet ve derin manalarının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. İbnü'l-İrâkî'nin bu eseri, hadis ilmi ile Arap dili arasındaki sıkı ilişkiyi vurgulayarak, hadis şerhlerinde Arapçanın önemli rolünü gözler önüne sermektedir. Bu yaklaşım, Arapçanın lügavî ve anlam zenginliğinin, hadis ilminin temel unsurlarından biri olduğunu ve Arapçanın doğru anlaşılmadan hadislerin derin anlamlarının tam olarak kavranamayacağını ifade etmektedir.

Sonuç olarak, hadis şerhlerinde Arapçanın lügavî ve edebî inceliklerinin önemi, metinlerin doğru bir şekilde anlaşılmasını ve geleceğe sağlam bir biçimde aktarılmasını temin etmektedir. İbnü'l-İrâkî gibi âlimlerin gerçekleştirdiği şerh faaliyetleri, yalnızca bir bilimsel uğraş olmanın ötesinde, aynı zamanda hadislerin evrensel mesajlarının korunması ve yayılması açısından hayati bir işlevi yerine getirmektedir. Bu çabalar, hadislerin hakiki anlamlarının doğru bir şekilde anlaşılması için büyük bir önem taşımaktadır.

"Hadis Şerhlerinde Arapçanın Önemi: *et-Tevassûtu'l-Mahmûd Şerhu Ebf Dâvûd Örneği*"

Özet: Hadis şerh edebiyatı, hadislerin doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanmasını sağlamak amacıyla gelişmiş zengin bir edebî literatürdür. Bu literatürde lügavî analiz, hadis metinlerinin derin anlamlarını ortaya çıkarmada merkezi bir rol oynamaktadır. İbnü'l-İrâkî, hadis şerhlerinde dilbilgisel unsurların yanı sıra, farklı nahiv ekollerinin görüşlerine de yer vermekte, yer adlarının etimolojik tahlilini ve belagat inceliklerini detaylı bir şekilde ele alarak hadislerin hem lafzi anlamını hem de hikmet boyutunu ince-

lemektedir. İbnü'l-İrâkî'nin bu yaklaşımı, hadislerin tam anlamıyla kavranabilmesi için Arapçanın dilbilgisel yapısının doğru anlaşılmasının önemini vurgulamaktadır. Bu çerçevede, İbnü'l-İrâkî'nin, Arapçanın hadis ilmiyle olan sıkı ilişkisini ortaya koyma çabası, hadislerin doğru bir biçimde anlaşılması için Arapçanın derin bilgisinin gerekliliğini göstermektedir. Bu çalışmada, İbnü'l-İrâkî'nin *et-Tevessütu'l-mahmûd fi şerhi Ebî Dâvûd* adlı eserinin lügavî yönü incelenecek ve yazarın hadis şerhindeki dilbilgisel analizlerin ve edebî yorumların rolü ele alınacaktır.

Atıf: Nasseruddin MAZHARİ, "Hadis Şerhlerinde Arapçanın Önemi: *et-Tevassütu'l-Mahmûd Şerhu Ebî Dâvûd* Örneği", *Hadis Tetkikleri Dergisi HTD*, XXIII/1, 2025, pp. ??-??.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İbnü'l-İrâkî, Arap Dili, Hadis Şerhi, Belâgat.